

Розділ 2

Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Міжнародне право. Господарське право, господарсько-процесуальне право

УДК 342.7-058.865

В.К. Гіжевський
*кандидат юридичних наук,
професор, проректор,
Університет «КРОК»*

А.А. Сиротюк
*здобувач вищої освіти ступеня «магістр»,
Університет «КРОК»*

Правове регулювання забезпечення прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування

Стаття присвячена дослідженню проблемних питань правового регулювання забезпечення прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Зокрема, аналіз термінів, наведених у нормативно-правових актах, державної допомоги, міжнародного досвіду та покращення національного законодавства.

Ключові слова: діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, прийомна сім'я, фостерна сім'я, дитячий будинок сімейного типу.

В.К. Гижевский
*кандидат юридических наук,
профессор, проректор,
Университет «КРОК»*

А.А. Сиротюк
*соискатель высшего образования степени «магистр»,
Университет «КРОК»*

Правовое регулирование обеспечения прав детей-сирот и детей, лишенных родительской опеки

Статья посвящена исследованию проблемных вопросов правового регулирования обеспечения прав детей-сирот и детей, лишенных родительской опеки. В частности, анализ понятий,

указанных в нормативно-правовых актах, государственной помощи, международного опыта и улучшения национального законодательства.

Ключевые слова: дети-сироты, дети, лишённые родительской опеки, приёмная семья, фостерная семья, детский дом семейного типа.

V. Hizhevsky
Phd In Law, Professor, Prorector
“KROK” University
A. Syrotiuk
Graduate Student,
“KROK” University

Legal Regulation of the Rights of Orphans and Children Deprived of Parental Care

The article is devoted to the study of problematic issues of legal regulation of the provision of rights for orphans and children deprived of parental care. In particular, the analysis of terms in the normative legal acts, state aid, international experience and improvement of national legislation.

Keywords: orphans, children deprived of parental care, foster family, foster family, family-type orphanage.

Постановка проблеми

Одна з головних проблем сучасного стану охорони дитинства в Україні – це наявність великої кількості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які потребують соціального захисту і не адаптовані до життя в суспільстві.

Ситуація стосовно дітей, позбавлених батьківського піклування, дозволяє визнати, що виховання в державних інтернатних закладах забезпечує лише певною мірою безпроблемне існування в матеріальному плані.

Проблема пристосування таких дітей до нового соціуму в зв'язку з кризовою ситуацією в країні значно ускладнилася: випускники державних інтернатних закладів не витримують конкуренції спочатку на рівні професійної та вищої школи, а згодом і на ринку праці. Відсутність юридичних механізмів не дає їм можливості забезпечити себе найнеобхіднішим: житлом, меблями тощо; захистити себе від негативного впливу родичів, які відмовилися від них або були позбавлені державного права на їх виховання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питання захисту забезпечення прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, досліджувалися багатьма як вітчизняними, так і зарубіжними науковцями, а саме: О. І. Карпенко, О. І. Кисельова, О. О. Мордань, О. М. Потопахіна, А. В. Солодчук, Ю. Ю. Черновалюк, І. А. Яніцька та інші.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Питання правового регулювання забезпечення прав дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, досліджувалися багатьма науковцями, але, на нашу думку, потребують більш детального розгляду щодо процедури усиновлення, а саме стосовно ратифікації Україною Конвенції про захист дітей та співробітництво в галузі міждержавного усиновлення й вирішенні проблемних питань на основі зарубіжного досвіду.

Формулювання цілей статті

Мета дослідження – визначити основні принципи побудови роботи з подолання

сирітства на основі практики зарубіжних країн та розробити пропозиції покращення соціально-правового захисту дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Виклад основного матеріалу дослідження

Соціальна підтримка дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в сучасних умовах має особливе значення. Її реалізація залежить не тільки від сім'ї, а й від діяльності державних установ, які сприяють соціалізації, участі в освіті й підготовці дітей. Державна соціальна підтримка сімей та дітей є ключовою умовою успіху на шляху реформування системи опіки і піклування та охорони дитинства.

Держава, як основний соціальний інститут, має захищати права й інтереси сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Основними нормативними актами, що забезпечують соціальний захист цієї категорії дітей, є насамперед Конституція України [1], Сімейний кодекс України [2], Закони України «Про охорону дитинства» [5], «Про освіту» [4] й інші.

Правові, організаційні, соціальні заходи та гарантії державної підтримки дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, молоді з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, визначаються Законом України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», який є складовою законодавства про охорону дитинства й соціальний захист [3].

Так, у Законі надається визначення таких категорій, як: «дитина-сирота» та «діти, позбавлені батьківського піклування»:

– «дитина-сирота» – дитина, в якій померли чи загинули батьки;

– «діти, позбавлені батьківського піклування» – діти, які залишилися без піклування батьків у зв'язку з позбавленням їх батьківських прав, відібранням у батьків без позбавлення батьківських прав, ви-

знанням батьків безвісно відсутніми або недієздатними, оголошенням їх померлими, відбуванням покарання в місцях позбавлення волі та перебуванням їх під вартою на час слідства, розшуком їх органами внутрішніх справ, пов'язаним з ухиленням від сплати аліментів та відсутністю відомостей про їх місцезнаходження, тривалою хворобою батьків, яка перешкоджає їм виконувати свої батьківські обов'язки, а також діти, розлучені із сім'єю, підкинуті діти, батьки яких невідомі, діти, від яких відмовилися батьки, та безпритульні діти [3, ст. 1].

Тенденція передачі дітей до інтернатних закладів є ознакою моральної кризи й відповідальності суспільства щодо свого майбутнього. Міжнародний досвід влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування, свідчить про поступову відмову держав від гуманістичної орієнтації соціальної політики з інтернатних закладів, спрямованість на створення та підтримку сімейних форм навчання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Проаналізувавши соціально-економічні умови, що склалися в нашій країні, ми визначили основні чинники розповсюдження сирітства в Україні. Найважливішими з них є економічні фактори, такі як: матеріальні труднощі сімей з дітьми, поширення безробіття, деградація функціонування державних установ, яка вимагає освіти, дитячої освіти та соціальних факторів – зростання числа кризових сімей, алкоголізація, наркоманія населення, пом'якшення моральної відповідальності батьків за виховання дітей.

Система державних соціальних й освітніх закладів в Україні орієнтована на колективні форми виховання дітей і в сучасних умовах не може забезпечити випускників необхідними навичками самостійного життя, професійної орієнтації, здатності адаптуватися до нового, відкритого соціального середовища. Дитина, яка народилася поза сім'єю, має розлади розвитку: відхилення фізичного і психічного здоров'я, деформація особистості дитини,

розвиток асоціальних умов, кримінальних проявів.

Дитячі проблеми не є унікальними навіть для дітей, котрі є рідними та виховуються в родині, але відсутність відповідних знань створює додаткові випробування для усиновлених дітей, прийомних батьків й ускладнює встановлення довірливих і сприятливих відносин, отже, державна охорона в цьому відношенні є важливим фактором у створенні соціально-освітніх закладів та колективних форм навчання для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

На нашу думку, в Україні необхідно пом'якшити процедуру усиновлення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, чи розробити програму щодо заохочення людей взяти таку дитину до себе у сім'ю. Тому що коли ми бачимо статистику за 2017 рік, що всього дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, аж 70241 осіб, а усиновлено лише 2925 дітей – це всього 4,2 % [8].

Також в Україні потрібно ратифікувати Гаазьку Конвенцію про захист дітей та співробітництво в галузі міждержавного усиновлення для зменшення проблем і полегшення процедури в усиновленні дітей іноземними громадянами.

Основні принципи побудови роботи з подолання сирітства в зарубіжних країнах:

- професіоналізація навчальної діяльності, впровадження спеціальних посад соціальних педагогів, соціальних працівників, практичних психологів з сімейного виховання;

- створення мережі спеціальних структур, призначених для допомоги сім'ям, дітям та підліткам;

- забезпечення соціально-правової, психологічної та педагогічної допомоги і підтримки сім'ї як головного інституту виховання дитини.

Для України важливо зосередити увагу на вирішенні цих питань, беручи до уваги зарубіжний досвід, його адаптацію.

У кожній країні сформована власна законодавча база, яка допомагає дітям, позбавленим батьківського піклування,

адаптуватися до життя в суспільстві. У розвинених країнах здійснюється інституціоналізація інтернатних закладів. У них пріоритетною формою догляду за дітьми є фостерна сім'я або прийомна сім'я. Проте є ціла низка документів, що захищають права цієї категорії людей. У країнах колишнього Радянського Союзу є інтернатні заклади, хоча соціальна політика спрямована на перехід до сімейної форми догляду за дітьми. Врешті-решт, школа-інтернат не може забезпечити незалежні життєві навички, яких дитина, як правило, вчиться у родині, наприклад, батьки.

З огляду на неприйняття вчителями шкіл-інтернатів для них закон передбачає пільги, які надають дітям право на житло, освіту, матеріальну допомогу, зайнятість тощо. Але ці права не завжди дотримуються.

Одним із найважливіших завдань існування інтернатних закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, є підготовка до самостійного життя у суспільстві, до входження в соціум різного рівня, оскільки готовність до шлюбу, вибору професії, організації побуту, дозвілля, спілкування є визначальною для організації оптимального дорослого життя, і найкращий спосіб виконання цього завдання – це прийомна сім'я.

Прийомна сім'я – сім'я або особа, яка добровільно взяла з установ для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, від 1 до 4 дітей на виховання і загальне проживання [4, ст. 2], [6].

Дитячий будинок сімейного типу – це окрема сім'я, що створюється за бажанням родини або окремої особи, яка не перебуває в шлюбі, і бере на виховання і загальне проживання не менше 5 дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування [5, ст. 2].

Для усунення цього недоліку, на мій погляд, нам допоможе система супроводу випускників інтернатних закладів, що працює за кордоном. Вона передбачає контроль над дитиною соціальним працівником, який може стати як консультантом, так і педагогом, і вчителем, і посередником або

просто спостерігачем. Зрештою, найбільшою проблемою є невизначеність випускників, більшість з яких не знають, де і як звертатися у разі виникнення проблем. У цьому їм допомагав соціальний працівник, що намагався відповісти на питання дітей, допомогти їм створити самостійне доросле життя тощо.

Правова політика України загалом та у сфері захисту дітей повинна відповідати міжнародним стандартам, встановленим в існуючих міжнародних договорах, згода яких є обов'язковою для Верховної Ради України та є частиною національного законодавства [1, ст. 9].

Проте ця важлива обставина не враховується у змісті ст. 2 Закону України “Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування” [3, ст. 2], згідно з яким українське законодавство про соціальний захист дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб з дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, класифікуються тільки в українському законодавстві та не посилаються на міжнародні акти, ратифіковані Україною, як невід’ємну частину цього законодавства.

У той же час існування правової бази для захисту прав дітей не означає ефективність національного законодавства. Навпаки, практика дитячого омбудсмена свідчить про численні порушення прав дітей.

Зокрема, аналіз звернень до омбудсмена з прав дитини свідчить про зростаючу потребу в правовому захисті та захисті дитинства, серед яких ми виділили найбільш типові:

- захист прав на житлові та майнові права дітей;
- захист прав дітей-сиріт та дітей з багатодітних сімей, неповнолітніх, які суперечать законодавству;
- захист від насильства над дітьми;
- від загрози життю та здоров'ю дітей у зоні воєнного конфлікту;
- вирішення конфліктів між батьками стосовно місця проживання дитини;

- скарга на дії чи бездіяльність місцевої влади тощо.

Підхід до захисту дитячих характеристик для України залишається виявленням зовнішніх, очевидних аспектів правових явищ без проникнення у внутрішні сторони та зв'язки, що призводить до неефективної практики застосування положення законодавства.

Постійні зміни в функціях, повноваженнях і підпорядкуванні державних органів, відповідальних за захист прав та добробуту дітей, не сприяють ефективності державної політики у цій сфері. Посилити ситуацію з реалізацією прав дітей з категорії внутрішньо переміщених осіб, дітей учасників АТО, які загинули або стали непрацездатними.

В українському законодавстві санкції за порушення прав дітей зібрані у Сімейному, Кримінальному та Цивільному кодексах, проте деякі порушення не підлягають статистичному обліку, що свідчить про відсутність механізмів реагування на порушення, тому докладного аналізу потребують державні механізми захисту прав дитини.

Для покращення соціально-правового захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, державне управління повинно насамперед:

- 1) внести зміни до нормативних актів щодо розмежування у національному законодавстві посередницької діяльності щодо усиновлення та діяльності професійної, що ліквідує суперечності й усуне перешкоди до ратифікації Україною Конвенції про захист дітей та співробітництво в галузі міждержавного усиновлення;
- 2) передбачити в нормативних актах державний нагляд за діяльністю неурядових організацій, які працюють у сфері міждержавного усиновлення;
- 3) внести зміни до нормативних актів щодо надання рекомендацій про можливість утворення прийомної сім'ї або дитячого будинку сімейного типу – вони мають надаватися міськими (районними) центрами соціальних служб, які проводять безпосередню роботу з кандидатами з урахуван-

ням особливостей дитини, яка може бути влаштована в сім'ю (її вік, індивідуальні особливості тощо);

4) забезпечити фінансування регіональних програм із забезпечення житлом дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, розширення мережі соціальних гуртожитків;

5) залучати громадські організації до вирішення проблем соціально-правового захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, що дасть змогу підвищити якість і легітимність управлінських рішень, запобігти зловживанню владою, сприяє налагодженню конструктивного співробітництва між владою та громадськістю;

6) вирішити питання надання службам у справах дітей статусу юридичної особи, укомплектування штатної чисельності служб кваліфікованими працівниками відповідно до законодавства, створення секторів опіки та піклування для виконання ними на належному рівні поставлених державою завдань щодо соціально-правового захисту дітей сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

На сьогодні глибокі суспільні перетворення є важливим чинником, який породжує низку проблем у сучасній українській сім'ї.

Таким чином, основними нормативними актами, що регулюють питання соціального захисту дітей-сиріт і дітей, які залишилися без батьківського піклування є: Конституція України, Сімейний Кодекс України, Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» [1, 2, 3]. Безперечно, ці документи значно допомагають регулювати підтримку і

захист знедолених дітей. Проте, на нашу думку, у сучасних умовах конче потрібно вносити зміни до чинного законодавства та впливати на подальший розвиток нових форм влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Тому особлива увага нині приділяється розвитку сімейних форм опіки та подальшому впровадженню інституту прийомної сім'ї.

Вивчення та аналіз життєдіяльності сімейних форм виховання переконують, що ця форма реабілітації і соціалізації дітей є найпрогресивнішою. Однак подальший їх розвиток залежить від того, наскільки держава зможе пом'якшити вплив економічної нестабільності на такі сім'ї, допомогти їм здійснювати своє високе покликання.

Висновки

Першочерговим завданням України є створення такої правової бази для захисту прав та свобод дитини, яка повністю відповідає міжнародним стандартам і забезпечує реалізацію прав кожної дитини та яка передбачає механізм захисту цих прав у разі порушення. Сьогодні законодавство України про права дитини має більш декларативний, ніж практичний характер. Відповідні норми розпорочені відповідно до різних законодавчих актів, що не гарантує дотримання й виконання встановлених прав дітей.

Окрім того, Україна ще не розробила чіткий національний механізм реалізації норм законодавства про права дитини. Практичне виконання норм Конституції України та інших нормативно-правових актів щодо прав дітей відбуваються із серйозними перешкодами, що виникають унаслідок реформування суспільства й особливо негативних процесів у сфері економіки, освіти, охорони здоров'я, культури тощо.

Література

1. Конституція України від 28.06.1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 21 – 22. – Ст. 135.
3. Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» від 13 січня 2005р. // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 6. – Ст. 147.

4. Закон України «Про освіту» від 05 вересня 2017 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2017. – №№ 38-39. – Ст. 380.
5. Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 року // Відомості Верховної Ради України (ВР). – 001. – 30. – Ст.142.
6. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про прийомну сім'ю» від 26 квітня 2002 р. № 565. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/565-2002-%D0%BF> – назва з екрану.
7. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про дитячий будинок сімейного типу» від 26 квітня 2002 р. №564 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 18. – Ст. 925.
8. Державна служба статистики України / Захист дітей, які потребують особливої уваги суспільства // Статистичний збірник: К., 2018. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/07/zb_zdpus_2017.pdf – назва з екрану.